

İYİ DANIŞMANIN TANIMI

Canan ULUOĞLU

Bilimsel makalelerde "danışmanlık sistemi" veya uluslararası adıyla "*peer review*" süreci, bir tür "akran değerlendirmesi" olup, günümüzde hala gereklilikleri çeşitli çevrelerce tartışılıyor olsa da yaygın olarak kabul görmekte olan bir sistemdir (1). Belki de hala tartışılıyor olması, gerçekten "**iyi bir danışmanlığın verilip verilmediği**"nden emin olunamamasıdır. Bu noktada "iyi danışmanın tanımı" önem kazanmaktadır.

Editörler, kuşkusuz yeterli gördükleri ve güven duydukları kişileri danışman olarak atamaktadırlar ancak sürecin pek çok zorlukları olduğu da açıktır. Bu zorlukların bir kısmı "**kişilerden**" bir kısmı ise "**sistemden**" kaynaklanabilmektedir. Bunları olabildiğince azaltabilmek için öncelikle bu sistemin gerekliliğine inanmak ve sürecin hangi cephesinde yer alıyorsa (editör, danışman, yazar, yayınevi,..) o noktada doğru ve düzgün bir duruş sergilemek önemlidir.

Her ne kadar son kararı editör veriyor olsa da, editör pek çok makaleden sorumlu olduğu ve danışmanın ayırdığı vakti ve emeği her makaleye ayırabilmesi beklenemeyeceği için, danışmanın sorumluluğu çok büyüktür. Başlangıçta danışmanın sorumluluğu dergiye ve editöre gibi görünse de, aslında en büyük sorumluluğu "**bilime ve topluma**" karşıdır. Unutulmamalıdır ki danışmanlar bilimsel literatürün oluşumunda önemli bir rol oynarlar. Danışman kişi her şeyden önce, "**doğru ve yansız** bir bilginin/sonuçların paylaşıldığından" emin olmalıdır. Bu noktada danışmanın en önemli sorumluluğu "çalışma doğru mudur?" sorusunun cevabını verebilmesidir. Bu sorunun cevabı pek çok yerde aranabilir. Yazarın bilerek veya bilmeyerek yapmış olduğu hatalar, yanlış deney tasarımları, yanlış metodoloji, yanlış istatistik kullanımı, v.b. pek çok başlık, "**İyi Araştırma Uygulamaları/Good Research Practice**" adı altında literatürde tartışılmış ve bilimsel gereklilikler tanımlanmıştır.

Öte yandan, iyi bir danışmanlık vermek, dergi kalitesinin belirlenmesinde ve derginin saygın/güvenilir bir noktada yer almasında da önem taşımaktadır.

İyi bir danışmanın sahip olması gereken özellikler literatürde etraflıca tartışılmış ve belli konularda benzer nitelikler ön plana çıkarılmıştır (2).

Danışmanlık sisteminden geçen makalelerin tamamen kusursuz olacağını kabullenmemek gerekmektedir ancak sistemin gereklilikleri de ortadadır. Danışmanlık süreci ve iyi danışman olmanın yolları ülkemizde de çeşitli platformlarda ele alınmış (3) ve editör gözüyle danışmanlık sistemi, gereklilikleri, editörün danışmandan beklentileri ortaya konmuştur (4,5). Detaylara boğulmaksızın makalenin özüne odaklanıp editörün beklentilerini karşılamak gerektiği açıkça belirtilmektedir.

Prof. Dr. Canan ULUOĞLU - Türk Tıp Dizi Komite Üyesi
Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıbbi Farmakoloji Anabilim Dalı
Klinik Farmakoloji Bilim Dalı - ANKARA
culuoglu@yahoo.com

Tüm bu deneyimlere de kulak vererek iyi bir danışmanı tanımlamak gerekirse, aşağıdaki noktalara dikkat çekmek yerinde olacaktır.

İyi Bir Danışman:

Kendisine gönderilmiş olan makalenin konusunu teşkil eden alanda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmalıdır: Bir başka deyişle danışman, kendisine gönderilen çalışma eğer ilgi ve bilgi alanına giriyorsa değerlendirmeyi kabul etmelidir. Bu durum aynı zamanda, ilgili alandaki literatürü de takip etmeyi gerektirir ki, bu da kişinin o alandaki güncel pratiğin içinde olması anlamına gelmektedir. Güncel bilgilere ulaşarak olmak, makalenin değerlendirilmesinde son derece önem taşımaktadır. Diğer yandan zor olan bir konu ise, editörün doğru danışmanı seçebilmesidir. Kendi alanında çok deneyimi olan bir yazarın çalışmasının, o alanda deneyimi daha az olan bir danışmana gitmemesi için editörlere de ciddi bir sorumluluk düşmektedir.

Makaleyi değerlendirmek için kendisine tanınmış olan sürece uymalıdır: Belki de danışmanların en çok zorlandığı konu bu olmaktadır. Rutin ve yoğun iş yükü altında, fedakarlık gerektiren bu konu hak ettiği zamanı alamıyor olabilir. Bu nedenle danışmanların, eğer yeterince ayıracak vakitleri yoksa, makaleyi incelemeyi kabul etmemeleri daha sağlıklı olacaktır. Bu noktada, dergilerin, olası danışmanlarına, yılda en fazla kaç makaleye danışmanlık verebileceklerini sormaları faydalı olabilir ancak; makale gönderildiği sırada yine de danışman için uygun bir zaman dilimi olup olmadığını bilmek mümkün olamayacaktır. Bu nedenle sistemi zamansal anlamda yönetecek olan kişi sonuçta danışmandır, bu nedenle zaman yönetimini iyi yapabilmelidir. Doğru bir değerlendirme yapabilecek vakti yoksa, incelemeyi kabul etmemelidir.

Literatürde danışmanlık sistemine eleştiri getirenlerin en çok dayandığı argümanlardan biri, geç sonuçlanan danışmanlık sürecinin, makalelerin yayınlanmasını da geciktirdiğidir. Bir çalışmada, makalelerin ortalama değerlendirme sürecinin 74 gün sürdüğü, makalelerin düzeltme amaçlı olarak yazara 1.73 kez geri gittiği ve makalelerin %70.1'inde raporların danışmandan zamanında dönmediği bildirilmektedir (6). Bir başka çalışmada ise, makalelerin red ya da kabul edilmeleri ile sonuçlanan değerlendirme sürelerinin değişmediği (ortalama 32 gün) söylenmektedir (7).

Dergide basılıp basılmama konusunda danışmanın kararı ne olursa olsun, yazılan her makalenin ciddi bir emek ve zaman harcanarak kendisine ulaştığını ve sadece bu anlamda bile değerli olduğunu düşünmelidir: Danışman kişi o ana kadar, onlar veya yüzlerce makale değerlendirmiş olabilir ancak, her makale, gönderen kişi için "*biricik ve tektir*". Bu nedenle gönderen kişiye ve makaleye gereken saygıyı göstermek gerekir ki bu da, aynen makalenin yazımında olduğu gibi, değerlendirmek için de yeterli zaman ve emeği harcamayı gerektirir.

Derginin yayın politikasını bilmelidir: Her dergi belli bir okuyucu kitlesine hitap etmekte ve bir yayın politikası izlemektedir. Editörler de bu bağlamda danışmanlardan buna uymalarını beklemektedir.

Danışman makaleyi "tüm yönleri ile" değerlendirmelidir:

Bunlar arasında en temel olabilecek maddeler şöyle sıralanabilir:

- Derginin ilgi alanına girmekte midir?
- Dergi formatına uygun hazırlanmış mıdır?

- Makale yazım kurallarına uygun yazılmış mıdır?
- Yazarların böyle bir çalışmayı yapabilmesi konusunda yeterlilikleri var mıdır?. Yazar ismi kapalı gelen makaleler için bu değerlendirme editörlere düşmektedir.
- Çalışmanın etik boyutu, etik kurul izinlerinin olup olmadığı değerlendirilmelidir.
- Makale, düzmece izlenimi vermekte midir? Etik ihlaller var mıdır?
- Çıkar çatışmaları ve/veya yanlılık olup olmadığı değerlendirilmelidir. Yazar ismi kapalı gelen makaleler için bu değerlendirme de editörlere düşüyor olabilir.
- Makalenin başlığından başlayarak, anahtar kelimeler, özet, giriş, yöntem, sonuçlar, tartışma ve kaynaklar kısmı ayrı ve detaylı olarak değerlendirilmelidir.
- Doğru yöntemlerin kullanıldığından, bulguların sonuçları destekler nitelikte olduğundan, doğru atıfların yapıldığından, etik ihlaller olmadığından emin olunmalıdır.
- Özellikle gerekli değilse, kendi makalelerine atıf yapılması konusunda ısrarcı olmamalıdır.
- Tüm değerlendirmelerden sonra bütüncül bir karara varılmalıdır.
- Bütüncül karar verilirken sorulması gereken en önemli 3 soru: "*Doğru mu?, Yeni mi?, Önemli mi?*" soruları olabilir. Bu soruların cevabı, danışmanın kararını daha kolay netleştirecektir.

Danışmanlık verdiği konuda objektif olmalı, önyargılı olmamalıdır: İlgili konuda farklı görüşler varsa, belli bir görüşün savunucusu olmamalı, kendi görüşüne aykırı düşüyor bile olsa objektif bir değerlendirme yapabilmelidir. Özellikle yeni ve farklı görüşlere de açık olmalıdır.

Eğer yazar körlemesi yapılmamış ise ve yazarlarla yakın bir ilişkisi varsa, ya danışmanlığı kabul etmemeli ya da tarafsızlığı bozacak şekilde yazarlarla iletişim halinde olmamalıdır.

Danışman, makaledeki problemi tam ve açık olarak tanımlamalıdır: Kapalı ve tam olarak neyin ima edildiğinin anlaşılacağı raporlar ne editör ne de yazarlar açısından faydalı olmayacaktır. Danışman tayin edilmek kuşkusuz bir onurdur ancak bu durum suistimal edilmemeli, bilime katkı için bu görevin kabul edildiği unutulmamalıdır.

Yazarlardan, yapılması mümkün olmayan taleplerde bulunmamalıdır: Özellikle çalışma tasarımı ile ilgili önemli hatalar red nedenidir ve böyle bir durum varsa açıkça belirtilmelidir. Yapılması mümkün olmayan bazı laboratuvar testleri ya da geriye dönük olarak tasarımda değişiklikler önermek mantıklı değildir.

Danışman sadece eleştiri getirmemeli, önerilerde bulunmalıdır: Özellikle, makaleyi "*önemli ve değerli*" buldu ise, getireceği öneriler ile çalışmayı yayınlanabilir hale getirmeli ve literatüre kazandırmalıdır. Araştırmacılara yol gösterici olmalı, mesajın olabildiğince açık ve anlaşılır aktarılmasını sağlamalı, gerekiyorsa daha uygun şekil ve grafiklerle gösterim konusunda önerilerde bulunmalıdır (7). Çalışmanın güçlü ve zayıf yönlerini belirtmelidir. Eleştirileri ise yıkıcı olmamalı, yapıcı ve teşvik edici yönde

olmalıdır.

Makaleye yazar gözü ile de bakabilmeli, "nasıl bir geri bildirim almak benim için faydalı olurdu" demelidir. Aksi durumda çalışmayı başka bir dergiye göndermek daha mantıklı ve doğru gelecektir.

Basit yazım ya da gramer hataları ile vakit kaybetmemeli, makalenin özüne odaklanmalıdır: Birçok derginin "dil editörü" bulunmakta ve bu işi üstlenmektedir.

Danışman, görüşlerini, derginin istediği formatta rapor etmelidir: Günümüzde birçok dergi, danışmandan nasıl bir rapor istediğini belirtmekte, hatta yapılandırılmış bir formatta hazırlanmış formları doldurmasını istemektedir. Ancak bu formlar genellikle, belli ana başlıkları içermekte olup, danışmandan asıl beklenen noktaları çok da açıkça soramamaktadır. Danışmandan esas beklenen, kabul, red veya düzeltme talebinin "gerekçeli açıklamaları" dır. Gönderilen makale neden basılmaya değer bulunmuş, neden red edilmiş ya da hangi gerekçelerle, nerelerinde düzeltme talep edilmiştir? Bu gerekçelerin etraflıca yazılması, hem danışmana güveni artıracak hem de "topluma ve bilime olan sorumluluğu" açıkça paylaşmayı sağlayacaktır. Gerekçeli açıklamalar, elbette "kanıt" değeri olan verilerin danışman tarafından sunulması ile olabilir. Bu nedenle özellikle eleştiri ve red durumlarında bu kanıtların iletilmesi gerekmektedir.

Danışmanın "iyi rapor yazma becerisi" olmalıdır: İyi bir rapor yazmak beceri gerektirir. Tüm beceriler gibi bu da geliştirilebilir bir durumdur ve danışmanlık yapmaya niyetli bir kişinin de bu konuda eğitilme konusunda istekli olması gerekmektedir.

Ayrı bir "istatistik danışman" gerekli olabilir: Dergilerin kendi inisiyatiflerine kalmakla beraber, istatistik yönden ayrı bir danışmanlık da önemli görünmektedir. Özellikle araştırma makalelerinde kullanılan istatistik yöntemlerin çokluğu, buna karşın araştırmacıların istatistik bilgi altyapısının eksikliği, ve her danışmanın istatistik konulara, konunun uzmanı kadar hakim olamaması ve tüm bunların sonucu olarak makalelerde yapılan istatistik hataların çokluğu ayrı bir istatistik danışmanlığı gerekli kılmaktadır.

Danışman çalışmanın gizliliğine saygı duymalı, yayınlanmadan önce bilgileri üçüncü şahıslarla paylaşmamalıdır: Özellikle yenilik, buluş, ilk kez deneme v.b konuları içeren araştırmalarda bu konu daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bir yenilik taşıyor bile olsa, kendisine gönderilmiş bir makale hakkında, kendine "başka danışmanlar atamamalı", danışmanlık sürecini kendisi yürütmelidir. Özellikle kıdemli bazı öğretim üyelerinin, iş yükünü paylaşmak anlamında asistanlarından bu konuda yararlandıkları şeklinde bir bilgi vardır.

"Fikir hırsızlığı" yapmamalıdır: Belki de bir danışman için olabilecek en kötü özellik bu olabilir. Kendi çalışma konusu ile örtüşüyor ise, gönderilen çalışmayı bekleterek, o konudaki öncelikli yayını kendisine yapma telaşı içine girmemelidir. Bu noktada, bir danışmanın dürüstlük, adalet ve etik davranma ilkelerini öncelikle benimsemiş olması büyük önem taşır.

Gerekirse, editöre özel notlar iletmelidir: Bu tür notlar, danışmanın editörle yapacağı özel görüşmeleri ve yorumları kapsayabilir. Yazarı devreye sokmadan yapılan bu tür yazışmalar faydalı olabilmektedir.

İyi bir danışmanlık verebilmek görüldüğü gibi iyi bir alt yapı ve zaman gerektirmektedir. Bu bakımdan "danışmanlık alanında verilebilecek eğitimlerin" yararlı olabileceği yönünde de görüşler oluşmuştur (8)

Öte yandan, danışmanlık, bu işi yapan kişiler için gerçekte "mesleğe hizmetten" öte bir şey değildir. Ancak, bir inceleme raporu yazmak, bilgi, beceri, kararlılık gerektirir ve zaman alır. Bu nedenle, konusunda uzman, adil, dürüst, tarafsız, etik, zamanı iyi

kullanan ve raporlama becerisi olan kişiler, editörler ve elbette yazarlar açısından uygun danışman adayları olacaktır.

KAYNAKLAR:

1- Einarson TR, Koren G. To accept or reject? A guide to peer reviewing of medical journal papers. *J Popul Ther Clin Pharmacol.* 2012;19(2):e328-33.

2- Dale J. Benos, Kevin L. Kirk, and John E. Hall. How to review a paper. *Adv Physiol Educ.* 27: 47-52, 2003.

3- Güngör C. Danışmanlık Süreci, içinde: Yılmaz O (ed) *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık-* 2006. Open ajans. Ankara. 2006. s.59-65

4- Gökçe Kutsal Y. Editör gözüyle danışmanlık. içinde: Yılmaz O (Ed):*Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık* , TÜBİTAK matbaası, Ankara. 2003, s:13-28.

5- Gökçe Kutsal Y. Ulusal Süreli Yayınlarda Danışmanlık Sistemi, içinde: Yılmaz O (ed) *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık-* 2006. Open ajans. Ankara. 2006. s.107-109.

6- Cornelius JL. Reviewing the review process: Identifying sources of delay. *Australas Med J.* 2012;5(1):26-9.

7- Joseph F. Polak1. The Role of the Manuscript Reviewer in the Peer Review Process. *AJR* 1995;165:685-688.

8- Gasparyan AY, Kitas GD. Best peer reviewers and the quality of peer review in biomedical journals.*Croat Med J.* 2012, 53(4):386-9.

